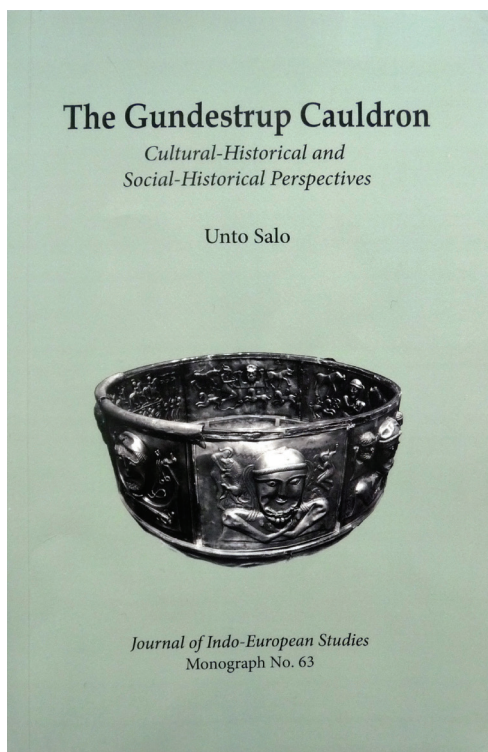

Mikko Heikkilä

Suurta härkää pitkistä sarvista

Salo, Unto 2018: *The Gundestrup Cauldron. Cultural-Historical and Social-Historical Perspectives. The Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 63. Washington: Institute for the Study of Man. 210 s. + sisällysluettelo ja esipuhe.*

Moni lienee ajatellut, että tuhti kolmi-osainen synteesiopus *Kalevalaiset myytit ja uskomukset* (2012–2013) ja laaja muistelmateos *Iso tammi* (2014) olisivat jääneet Turun yliopiston arkeologian emeritusprofessori Unto Salon (synt. 1928) tieteelliseksi ja yhteiskunnalliseksi testamentiksi – niin Salo omien sanojensa mukaan itsekin aluksi ajatteli (2014: 631; 2018, esipuhe). Mutta mitä vielä, Salolta on ilmestynyt taas uusi, tällä kertaa miltei humanististen tieteiden tyyppillisen väitöskirjan pituinen monografia – jota hän itse tosin kutsuu vain esseeksi. Siinä Salo palaa yli viidenkymmenen vuoden jälkeen aiheeseen, jota hän jo nuorena arkeologina käsitteli vuonna 1962 ilmestyneessä julkaisussaan (s. 98) ja jonka tutkimusten etenemistä (esim. Kaul 1991) hän kertoo tarkasti seuranneensa (s. 3). Teoksen suomenkielisen käsikirjoituksen on englanniksi kääntänyt University of California Los Angelesin indoeuropeistiikan professori emeritus Raimo Anttila, jota Salo on usein myös konsultoinut historiallisen kielitieteen kuten etymologian substanssikysymyksissä.

Emeritusprofessori Salon arkeologiaa, historiatiedettä, uskontotiedettä ja historiallista kielitiedettä argumentaatioonsa hyödyntävän uutuusteoksen pääasiallinen tutkimuskohde on ns. Gundestrupin ”kattila”, Tanskasta Jyllannin pohjoisosasta

suohon upotettuna vuonna 1891 löydetty sekä ulko- että sisäpuolelta ja pohjastaan kohokuvin koristeltu hopeinen kulttias-tia (läpimitaltaan 69 cm ja korkeudeltaan 42 cm), jonka valmistuspaikaksi oletetaan Daakiaa (eli Tonavan alajuoksua). Kulttuuri-historiallisena todisteena erittäin arvokkaan kulttias-tian valmistusajankohta ajoittunee ajanlaskun taitteen tienoille (s. 3–4, 8). Gundestrupin ”kattilan” lisäksi Salon uu-tuusteoksessa tulevat käsitellyksi myös lu-kuisat muut artefaktit ja ilmiöt Euroopassa ja Lähi-idässä viimeisimpien noin viiden tuhannen vuoden ajalta, sillä Salon pyrki-mys identifioida puheena olevaan kulttias-tiaan kuvatut lukuisat jumalolennot (s. 23) vie hänet ja lukijan todisteiden (lue: po-tentiaalisen vertailuaineiston) etsinnässä kulttuurihistorialliselle aikapaikkaiselle matkalle aina kolmannen esikristillisen vuosituhannen Kaksoisvirranmaasta Elias Lönnrotin ajan Karjalaan. Tässä arvioita-van teoksen aihepiirin voikin kiteyttää Sal-on aiemman teoksen nimeen *Olevaisuus ja sen valtiut* (2012).

Gundestrupin kulttias-tian ulko- ja sisäreunassa sekä pohjassa kuvattu-jen lukuisten ihmis- ja eläinhahmoisten jumalolentojen identifioinnin varmuusaste vaihtelee, minkä Salo hyvin tiedostaa (s. 16). Todistusvoimaisten attribuuttiensa ansiosta vahvoin perustein identifioituja ovat arvioitavassa teoksessa mielestäni ainakin kreikkalaiset Zeus ja Apollo sekä kelttiläiset Taranis ja Cernunnos, enkä ju-lista muitakaan kattilassa kuvattuja jumal-hahmoja väärin tulkituiksi. Astiassa kuva-tuista aiheista eniten tilaa saava kohta on suuren härän (ihmiskunnalle siunausta tuova) tappo ihmishahmoisen jumalsan-karin toimesta (s. 98–101, 183). Siihen Salo pureutuu perusteellisesti esseensä loppu-puolella. Hän johtaa jo kauan ennen ajan-laskun alkua laajasti tunnetun ja jopa Suo-meen asti kulkeutuneen myytin alkuperän sumerien Kaksoisvirranmaahan, josta sai alkunsa moni muukin kouriin tuntuva ja

tuntumaton länsimaisen kulttuurin in-novaatio (s. 118, 173). Sitä, että ihmishah-moinen jumalolento vähintäänkin alistaa valtaansa tai suorastaan surmaa eläinhah-moisen jumalolennon nousten siten itse esimerkiksi ilmojen herraksi (esim. s. 185, 196), voinee pitää osoituksena ihmisen vaikutusvallan kasvun tuoman voimaantu-misen alkamisesta muuhun ”olevaisuuteen ja sen valtiuteen” nähden (vrt. s. 107, 163); ”Ihmisen Pojan (<< aram. *bar ’enoša* = ih-mishahmoinen miespuolinen jumalolento) merkkejä” näkyi taivaalla jo tuhansia vuo-sia ennen kristillisen ajanlaskun alkua.

Jostain syystä Salo jättää vähälle huomiolle tutkielmansa aihepiirin kannalta hyvin relevantit Vanhan testamentin ker-tomukset erityisesti Pentateukissa, vaikka hän muutoin esittää paljon vertailuaineista itäiseltä Välimereltä, Lähi-idästä ja Kak-soisvirranmaasta, Kreetan minolaisen kult-tuurin erikseen mainitakseni. Tähän liitty-en otan vain yhden esimerkin: ajanlaskun taitteen kelttiläistä ja germaanista kuole-man käärmettä (s. 70, 75, 77, 79) vanhem-pi on Raamatun (1. Moos. 2–3) paratiisin käärme (vrt. s. 40), ilmeisesti mm. kuole-man personoituma ja jumala, joka tun-netusti saa ”kaiken elävän äidin” (hepr. *’em kol ḫaj*) ”Eevan” (hepr. *ḫawwáh* ”Elämä”) lankeamaan houkutukseen luoja(yli)juma-lansa (hepr. *jáhoweh ’elōhím* ”Olevaksi tekevä (suuri) voimaolio(sto)”) kiellon vas-taisesti, mikä tuottaa turmion myös ”Aa-tamille” (hepr. *’adám*) eli ihmiselle.¹

Kielitieteilijää ilahduttavan usein Salo hakee tukea päättelyilleen mm. suomensukuisten kielten (sana)historiasta (esim. s. 45, 90, 148), mutta Salon oletta-mat kronologiat nimenomaan uralilaisen kielikunnan kantamuodoille (esim. s. 195) poikkeavat selvästi alan viimeaikaisesta tutkimuksesta siten, että Salo edustaa nykyisin vallitsevaa näkemystä edeltänyttä pidemmän aikajänteen mallia, joka vallitsi 1970-luvulta 2000-luvulle. Saman asian toisin ilmaistakseni Salo olettaa esimerkik-

si suomen ja saamen esimuotoja puhutun selvästi aiemmin kuin useimmat aikamme kielihistorioitsijat. Salon suuresti arvostaman, pidemmän aikajänteen teorian (eli jatkuvuusteorian) lingvistisen puolen keskeisen kehittäjän ja merkittävän lainasana-tutkijan, Helsingin yliopiston germaanisen filologian professori Jorma Koivulehdon (1934–2014) oppilaat alkoivat näet selvästi myöhentää oppi-isänsä uralilaisten kielten kantakielivaiheiden ajoituksia 2000-luvun ensivuosisikymmeneltä alkaen (esim. Kallio 2006). Siihen olen maltillisesti itsekkin osallistunut (esim. Heikkilä 2013, 2014), vaikka en edustakaan uuden näkemyksen jyrkkää tulkintaa kielivaiheiden myöhäisyydestä. Uusi näkemys perustuu mm. siihen lainasana-tutkimuksen tuottamaan havaintoon, että kantasuomen ja kantasaamen ään-teenmuutokset ovat järjestään rautakauden alkua myöhäisempiä, ajoittaen siten nuo kielimuodot ainakin pääosin vasta rautakauteen (ks. esim. Heikkilä 2014: 41–132). Huomattakoon kuitenkin, että itse ilmiö voi olla vanhempi kuin siitä historiallisena aikana käytetty sana. Esimerkiksi *Akka mantereen alainen* (vrt. varhaissuomen **Manderakka* -> vanhan saamen *Madderakka*) ja *Pohjan akka* (s. 96–97) saattavat minunkin mielestäni olla selittäviä käännöksiä muinaisten skandinaavien maanalaisen kuoleman (valtakunnan) naispuolisesta hallitsijasta *Helistä*.² Siksi Salo voi puheena olevien *ilmiöiden* ajoituksessa olla oikeassa, vaikka hän erehtyisi niistä dokumentoidusti käytettyjen *sanojen* iästä yläkanttiin (s. 195). Täten sekä arkeologi Salo että ”kiihkeät kielitieteilijät” (s. 195) voivat olla (oman erityis-alansa osalta) oikeassa.

Salo käyttää todistusvoimaisiksi katsomiaan 1500–1800-luvuilla ajanlaskun alun jälkeen tallennettuja kalevalaisia kansanrunoja ja Mikael Agricolan muinaissuomalaisten jumaluuksien luetteloa vuodelta 1551 vertailuaineistona jopa useita tuhansia vuosia vanhempien (itäisen) Välimeren alueelta löydettyjen artefak-

tien selittämisessä. Paikassa ja erityisesti ajassa kaukaisten ilmiöiden tieteellisissä rinnastuksissa ja toinen toisellaan selittämisessä tulee noudattaa asianmukaista suurta varovaisuutta, mutta monia Salon esittämistä rinnastuksista ei käy kyllä helposti kieltäminen. Useissa kohdissa Salo toteaa avoimesti puheena olevan, jatkopäätelmien perusteluna toimivan artefaktin ajoituksen yleisen epävarmuuden (esim. s. 15, 21, 76, 82, 84). Arvioitava teos osoittaa omalta osaltaan kronologiarakennelman perustavanlaatuisen tärkeyden kaikissa menneisyyttä tutkivissa ihmis- ja luonnontieteissä (vrt. Heikkilä 2019: 33).

Esimerkki aineelliset muinaisjäännökset ja muinaiset uskomukset tukevasti yhdistävästä metodista teoksessa on vaunuissa ajavan ilmojen jumala-uskomuksen ajoittaminen. Salon mukaan (s. 58) asetelma on ajalta, jona jo oli ajokelpoisia teitä. Olen samaa mieltä, mutta tarkentaisin vielä, että vaunuissa ajavaan ihmishahmoiseen jumalaan uskomisen tuli mahdolliseksi vasta pyörän ja vaunujen keksimisen ja vetojuhtien käyttöönoton jälkeen. Saanen myös lisätä, että vastaavasti pyörä (> esim. *kekri*) ei voinut olla auringon, vuodenkierron eikä minkään muunkaan symboli (s. 58–59) ennen kuin pyörä oli keksitty³, mistä saadaan arvokas *terminus post quem* -ajoitus. Salo on vakuuttunut, että kivistä veistetyt ja/tai kallioon maalatut naishahmoiset hedelmällisyyden ja (uudelleen)syntymän jumalat todistavat myös tekijöidensä *yhteiskunnan* olleen matriarkaalinen (esim. s. 75, 93–96, 107, 158–159). Molempien Salon uutuuskirjasta edellä esimerkkeinä mainitsemieni päättelyiden taustalla luonnollisesti on nykytieteessä vallitseva (metodologisesti) naturalistis-historiallis-evolutiivinen paradigma aksiomaattisena lähtökohtanaan empiiris-induktiivisesti postuloitu presuppositio, että uskomusmaailma on ihmisyyteisöä ja sen elinympäristöä heijastava projektiio, että luonnonvoimat olivat entisajan

ihmisille jumalia ja että monimutkaisemat – niin biologiset kuin kulttuuriset – rakenteet ovat ajan kuluessa kehittyneet yksinkertaisemmista.⁴ Siitä seuraa, että myös uskomuksilla ja myyttisillä kertomuksilla, kuten todistettavasti monia tuhansia vuosia vanhalla Lähi-idän tuhotulva-kertomuksella (s. 171)⁵, on lähtökohtaisesti oltava ainakin jonkinlainen historiallis-fysikaalinen tausta, historiallinen ydin ja/tai kimoke (koetussa) fysikaalisessa maailmassa, mistä puolestaan seuraa, että muinaisten myyttien, sanokaamme kosmologisten myyttien, tutkimus ei ole edes puhtaan naturalistisessa viitekehyksessä järjetöntä (ks. ja vrt. Salo 2018: 126–194).⁶ Nähdäkseni aivan oikein Salo huomauttaa (s. 117), että esihistorian ihmisten maailmankuvien tulkinta nykypäivän länsimaissa yleisen tiedepohjaisen maailmankuvan perusteella on altis virhetulkinnoille.

Arvioitavassa teoksessa on nähdäkseni joitakin (yli)rohkeita rinnastuksia ynnä muuta sellaista, joista sen kirjoittaja ei ole tietämätön (esim. s. 73), mutta vielä paljon enemmän siinä on kypsässä iässä olevan nykyihmisen historian tutkijan kypsää järkeilyä hänen kunnioitettavan suuren tietomääränsä pohjalta. Arvioitavan teoksen keskeisin väite niin kreikkalaisten (olympolaisten), kelttiläisten kuin germaanistenkin jumaluuksien esiintymisestä Gundestrupin (uhriveri)kulttiastiassa (esim. s. 153, 181–183, 194) on tämän arvioijan mielestä uskottava hypoteesi, vaikka Salo erehtyisikin yksittäisten kattilassa kuvattujen monien jumaluuksien haastavassa identifioinnissa. Ajatella, että Tanskan pohjoisosasta löydetyn esihistoriallisen astian friiseissä näytävät esiintyvän niin norsu, leijona kuin leopardikin (s. 62, 73, 99)! Tutkimuksen oheistuotteena tulee taas osoitetuksi, että merkitykselliseksi koettu suullinen kertomus voi todistettavasti säilyä huomattavan paljon maksimaalista ihmisikää kauemmin, jopa tuhansia vuosia, toki enemmän tai vähemmän (aika)mat-

kansa varrella muuntuneena (vrt. Heikkilä 2016: 47–52).

Teoksen kieliasu on muutamaa lapsusta (esim. *from whence* s. 116 po. *from where* tai *whence*) lukuun ottamatta moitteeton. Sen sijaan leipätekstin etenemisen keskeyttävät useita sivuja pitkät kuvatekstit hankaloittavat paikoin tekstin seuraamista (esim. s. 81–85). Lisäksi yksi usean virkkeen pituinen tekstipätkä esiintyy kahteen kertaan, leipätekstissä (s. 15–16) ja kuvatekstissä (s. 17). Nimitys *essee* on teokselle ehkä sikäli perusteltu, että siinä alaviittein julkituotujen tutkimuskirjallisuusviittausten lukumäärä ei teoksen sisällöllisen laajuuden huomioiden ole suurimmasta näkemästani päästä (182 viitettä/201 sivua).

Lopuksi lausun sekä synteetikko-ärkeologi Unto Salolle että kielihistorioitsija Raimo Anttilalle kiitokset heidän mittavasta elämäntyöstään menneisyyttä tutkivan tieteen palveluksessa.

Mikko Heikkilä
monitieteisen diakronisen kielen-
tutkimuksen dosentti
Tampereen yliopisto
mikko.k.heikkila@tuni.fi

Bibliografia

- Heikkilä, M. 2013. Itämerensuomen ehdollisesta äännevuoksesta /ai/ > /ei/. *Virittäjä* 117: 583-592.
- Heikkilä, M. 2014. *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Helsinki: Unigrafia.
- Heikkilä, M. 2015. Iidesjärvi ja Iisalmi pisteenä Iin päälle - tutkielma Suomen Ii-alkuisten paikannimien alkuperästä ja suhteesta lapinraunioihin. *Muinaistutkija* 3/2015: 30-48.
- Heikkilä, M. 2016. *Kuka oli herra Heinäricks? - piispa Henrikin arvoitus*. Tampere: Tampere University Press.
- Heikkilä, M. 2017. *Keskiajan suomen kielen dokumentoitu sanasto ensiesiintymävuosineen*. Tampere: Mediapinta.
- Heikkilä, M. 2019. Monitieteinen tutkimus kristinuskon tulosta Suomenlahden pohjoispuolelle - kristinuskoon tutustumisen, kristityksi kääntymisen ja kristillisen organisaation rakentamisen ajoitus. A. Ruohomäki & A. Sivula (toim.) *Tuhansien vuosien tulokkaat - Monen kulttuurin Satakunta*. Satakunta XXXV: 31-71. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Häkkinen, K. 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY.
- Kallio, P. 2006. Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 110: 2-25.
- Kaul, F. 1991. *Gundestrupkedlen: baggrund og billedverden*. Nationalmuseet.
- Raamattu. <https://raamattu.fi> (20.7.2019).
- Salo, U. 2012-2013. *Kalevalaiset myytit ja uskomukset 1-3*. Somero: Amanita Oy.
- Salo, U. 2014. *Iso tammi. Lehvän taittajan tarina*. Sastamala: Warelia.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, osa 3*. U.-M. Kulonen (toim.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2000.

Loppuviitteet

- 1 Myrkkykäärmeet todella tuottivat puremillaan (ennenaikaista) kuolemaa niin ihmisille kuin eläimille jo aikana, jolloin alastomat esivanhempamme söivät puiden houkuttelevia hedelmiä mutta eivät vielä lihaa vehreän puutarhan kaltaisissa oloissa ja elivät ajattelematta hyvää ja pahaa (ks. ja vrt. 1. Moos. 1-4, 9:1-3; 4. Moos. 21:7-9; 2. Kun. 18:1-5).
- 2 Sanat/nimet *akka*, *Ilmari*, *jumala*, *naara* 'nainen', *pohja*, *ukko* ja *ukkonen* on kyllä atestoitu jo keskiajalla (Heikkilä 2017), mutta Lähi-idän muinaisten korkeakulttuurien dokumentoidun historian pituuteen verrattuna se on toki silti vähän.
- 3 Sekä horisontin päällä oleva aurinko että täysikuu ovat kylläkin voineet toimia pyörän inspiraationa.
- 4 Aiheeseen liittyen saanen huomauttaa, että kulttuurievoluution mekanismi ei ole sama kuin biologisen evoluution mekanismi kosmisesta evoluutiosta puhumattakaan, sillä biologisen evoluution mekanismi on geneettisen informaation muuntuminen sukupolvien välillä, kun taas kulttuurievoluution mekanismi on kokemusten myötä ajallisesti karttuvan tiedon säilyttäminen siirtämällä se sukupolvelta toiselle. Biologinen evoluutio on sitä nopeampaa, mitä enemmän geneettinen informaatio muuntuu sukupolvien välillä, kun taas kulttuurievoluutio on sitä nopeampaa, mitä täydellisemmin eli häviämättömämmin alati karttuva kokemuseräinen tieto siirtyy sukupolvelta toiselle.
- 5 Vain suomen ja karjalan kielessä vanhaan esiintyneen sanan *tulva* alkuperä lieenee **tulo+uva* > *tuluva* > *tulva* (vrt. *vuodentulo*, *vedentulo*, *verentulo*, *tulos* ja *uva* eli *vuorvirta* -> *vuoksi*, *vuolas* (Heikkilä 2015: 39)). Yhdyssanan merkitys lieenee ollut suunnilleen 'lisääntyvä/kertyvä virtaava vesi' (vrt. SSA s.v. *tulva*; Häkkinen 2004: 1350).
- 6 En kyseenalaista itsekin koko urani noudattamaani tieteen vallitsevaa paradigmaa, mutta älyllisen rehellisyyden nimessä totean, että sekään ei ole neut-

raali eikä esiymmärryksetön. Perustavanlaatuisimmista ennakko-oletuksista ei läheskään aina olla kovinkaan tietoisia - osittain siksi, että ne ovat niin perustavanlaatuisia -, vaikka niillä on suuri vaikutus tutkimustuloksiin. Joissakin ns. perimmäisiä kysymyksiä koskeissa asioissa tieteen paradigma kiertyy herkästi kehäpäätelmäksi, jossa ennakko-oletus määrää lopputuloksen, joka puolestaan "verifioi" ennakko-oletuksen.